

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ CONDORCET: ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΕΙΣΩΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ;

Ευστάθιος ΜΠΑΛΙΑΣ
Επίκουρος Καθηγητής Τ.Ε.Ε.Α.Π.Η.
Πανεπιστημίου Πατρών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή παρουσιάζονται οι ιδέες του Condorcet για την οργάνωση και τους σκοπούς της εκπαίδευσης στην επαναστατική Γαλλία με στόχο να δειχθούν οι ιδεολογικές και οι πνευματικές συγγένειες του φιλελευθερισμού το οποίο αντιπροσωπεύει με τον σύγχρονο εξισωτικό φιλελευθερισμό στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Οι ιδέες του Condorcet για την εκπαίδευση εντάσσονται στο συνολικό πρόγραμμα του Condorcet για τη δημοκρατική κοινωνία και συνιστούν ένα ενιαίο και συναφές σύστημα σκέψης. Στο σύστημα αυτό ιδιαίτερη θέση έχει η δημόσια εκπαίδευση, οι σκοποί της οποίας είναι η προώθηση της ελευθερίας και της ισότητας. Η ισότητα που υπερασπίζεται ο Condorcet είναι καταρχήν τυπική, και, από την άποψη αυτή, κινείται στο ιδεολογικό πλαίσιο του κλασικού φιλελευθερισμού. Ωστόσο περιλαμβάνει παρεμβάσεις του κράτους για την παροχή δωρεάν εκπαίδευσης σε όλους χωρίς εξαίρεση και κυρίως αποσκοπεί στην παραγωγή μιας γνώσης που θα διαχυθεί σε ολόκληρη την κοινωνία και θα ευνοήσει την πραγματική ισότητα των πολιτών.

ABSTRACT

The main issue examined in this paper is Condorcet's ideas concerning the organization and the aims of Education during the period of Revolutionary France. It principally focuses on the ideological and spiritual affiliations of liberalism which it represents with the modern liberalism on the question of Education. Condorcet's ideas on Education are part of his whole theoretical system concerning the construction of liberal democratic society whereas they constitute a unified and consistent system of thought. In this system public Education has a central place while its main objectives are the promotion of liberty and equality. Equality in Condorcet's thought is by principle formal, and from this point of view can be considered as part of classical liberalism. Nevertheless, his conception of equality implies state interventions in order to provide equal educational opportunities for all people without any distinction and it mainly aims at the production of a knowledge which shall be distributed throughout the whole society and in this way it will encourage the real equality of citizens.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Condorcet υπήρξε μια από τις σημαντικότερες πνευματικές μορφές της Γαλλικής Επανάστασης και η συμβολή του στις διεργασίες για τη συγκρότηση των θεσμών του νέου αστικού κράτους, ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης, ήταν αποφασιστική. Οι ιδέες του άσκησαν μεγάλη επιρροή όχι μόνο στην επαναστατική περίοδο, αλλά αποτέλεσαν τη θεωρητική βάση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία και συνεχίζουν και σήμερα, πρωτίστως στη Γαλλία, να αποτελούν σημείο αναφοράς κάθε συζήτησης για τη σχέση δημοκρατίας και εκπαίδευσης (Frelat-Khan B., Khan P., 1990). Ως μετριοπαθής φιλελεύθερος, ο Condorcet υπεραμύνθηκε της ελευθερίας επιχειρώντας να τη συνδυάσει με την ισότητα, αλλά, σε αντίθεση με τους κλασικούς φιλελεύθερους που αντιλαμβάνονταν τις ιδέες αυτές σε μια ανταγωνιστική βάση, προσπάθησε να τις συμβιβάσει και μάλιστα να προσδώσει στην ισότητα ένα ουσιαστικό περιεχόμενο, πράγμα που, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε, τον εντάσσει στην παράδοση εκείνη του φιλελευθερισμού του εικοστού αιώνα που έχει καταγραφεί ως «εξισωτικός φιλελευθερισμός», μια από τις κεντρικές ιδέες του οποίου είναι η ισότητα των ευκαιριών μέσω της εκπαίδευσης (Brighouse,

2002). Αν και στα έργα του που αναφέρονται στα ζητήματα της εκπαίδευσης, δηλαδή στα *Cinq Mémoires sur l'instruction publique* (1791-1792) και στο «rapport et projet de décret sur l'organisation générale de l'instruction publique» (1792), το οποίο παρουσίασε στην Εθνοσυνέλευση, η έννοια της ισότητας έχει ένα κατά βάση φιλελεύθερο περιεχόμενο, ένα χρόνο αργότερα και λίγο πριν τον θάνατό του, στο πιο γνωστό έργο του, το *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain*, διατυπώνει μια έννοια της ισότητας που υπερβαίνει σαφέστερα, χωρίς φυσικά να την απορρίπτει, την τυπική ισότητα του κλασικού φιλελευθερισμού κάνοντας πλέον λόγο για πραγματική ισότητα. Στη *Δέκατη Εποχή* της «Esquisse» υποστηρίζει την έλευση ενός κόσμου όπου οι ανισότητες που προέρχονται από την άνιση κατανομή του πλούτου, των κληρονομιών και της εκπαίδευσης θα μειωθούν και θα δώσουν τη θέση τους σε μια πραγματική ισότητα τόσο ανάμεσα στα έθνη όσο και ανάμεσα στα άτομα, δημιουργώντας τις συνθήκες για μια ανθρωπότητα αδελφωμένη, ευτυχισμένη και ειρηνική, πράγμα που παραπέμπει ευθέως στο καντιανό κοσμοπολίτικο ιδεώδες της *Αιώνιας Ειρήνης*. Κάνει λόγο μάλιστα και για ισότητα όχι μόνο στην εκπαίδευση, αλλά και στην ιδιοκτησία (fortune) και την κοινωνική μέριμνα μέσα από ένα σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων (Regaldo, 1987). Η ιδέα της πραγματικής –και όχι απλώς της τυπικής ισότητας– είναι το βασικό πρόβλημα που απασχολεί τον Condorcet κυρίως στο παραπάνω τελευταίο έργο του, αν και διαπερνά και το προηγούμενο έργο του στο οποίο παρουσιάζει τις θέσεις του για την οργάνωση και τους στόχους της δημόσιας εκπαίδευσης. Η ανισότητα στην εκπαίδευση θα αποτελέσει λοιπόν το κεντρικό πρόβλημα για τον Condorcet, η άρση της οποίας θα οδηγήσει σε μια πραγματική –αν και σχετική– ισότητα πλούτου, η οποία με τη σειρά της θα εξασφαλίσει την ευτυχία ολόκληρου του λαού. Η ισότητα στην εκπαίδευση αποσκοπεί όμως ταυτόχρονα και στη συγκρότηση μιας δημοκρατικής κοινωνίας ίσων και ελεύθερων πολιτών απαλλαγμένων από την τυραννία τόσο της εξάρτησης από τους άλλους όσο και από την άγνοια και τον ανορθολογισμό. Το κοινωνικό πρόγραμμα του Condorcet έχει συνεπώς διπλό στόχο: την ισότητα στη γνώση και την ισότητα στον πλούτο και την ευτυχία στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας ίσων και ελεύθερων πολιτών. Πρόκειται όμως για μια ισότητα χωρίς ακρότητες στον πλούτο και τη φτώχεια, στο πλαίσιο μιας κοινωνίας μικρών ιδιοκτητών, παρόμοια με αυτή που υποστήριξε ο Rousseau (Gayraud, 2002). Βέβαια, και οι δύο αυτές μορφές ισότητας είναι βαθιά συνυφασμένες και αλληλοεξαρτώμενες και καταδεικνύουν την πίστη του Condorcet στον Διαφωτισμό και τον ανθρωπινό Λόγο (Raison) ως προϋπόθεση της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης που αποτελούν το τρίπτυχο της φιλοσοφίας της Γαλλικής Επανάστασης εκφρασμένο στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Πλην όμως η ισότητα την οποία υπόσχεται το πρόγραμμα του Condorcet δεν θα προέλθει τόσο από την κρατική παρέμβαση ή την αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου, όσο από την παροχή ενός μίνιμουμ ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών τις οποίες θα προσφέρει κυρίως το κράτος. Το πρόγραμμα του Condorcet εξαρτάται λοιπόν από το κράτος και τους δημόσιους πόρους, χωρίς αυτό να είναι απόλυτο. Η εκπαίδευση θα είναι δημόσια, όχι όμως απαραίτητα κρατική. Στην οποία δηλαδή το κράτος θα έχει πρωταρχικό, αλλά όχι αποκλειστικό ρόλο, γεγονός που δείχνει ότι στη σκέψη του Condorcet η έννοια του δημοσίου δεν ταυτίζεται με την έννοια του κρατικού. Το «Σύστημα Condorcet» μοιάζει παράδοξο και σε πολλές περιπτώσεις αντιφατικό. Ωστόσο υπάρχει μια ενωτική βάση, ένα ενοποιητικό στοιχείο που διαπερνά τη σκέψη του Condorcet και αυτό είναι η πίστη του στην ικανότητα του ατόμου να δημιουργήσει τους όρους της ελευθερίας και της ευτυχίας του, συμπεριλαμβανομένων των υλικών της προϋποθέσεων, χάρη στον Λόγο και τη γνώση, αρκεί να του δοθεί η δυνατότητα να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτή μέσω της εκπαίδευσης. Αυτός είναι και ο ουσιαστικός σκοπός της δημόσιας εκπαίδευσης.

Θα εξετάσουμε λοιπόν τις θέσεις του Condorcet για τη δημόσια εκπαίδευση με επίκεντρο τις ιδέες του α) για τον ρόλο της γνώσης στη δημοκρατική κοινωνία και το περιεχόμενό της, β) για την έννοια της δημόσιας εκπαίδευσης και της σχέσης της με τη γνώση και την ισότητα, γ) για την οργάνωση της δημόσιας εκπαίδευσης σε σχέση με τους σκοπούς της και τα μέσα για την επίτευξή τους. Σκοπός μας είναι να δείξουμε ότι η πραγματική ισότητα, δηλαδή μια ισότητα που έχει τον –έστω ιδιάζοντα– χαρακτήρα της κοινωνικής δικαιοσύνης, αποτελεί βασικό σκοπό του προγράμματος του Condorcet και ότι

συνδέεται άρρηκτα με τη δημόσια εκπαίδευση, την οποία το κράτος οφείλει κατ' αρχήν να προσφέρει σε όλους.

2. Η ΓΝΩΣΗ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΩΣ ΟΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Η επιστημονική/ορθολογική γνώση μέσω της εκπαίδευσης είναι το θεμέλιο του πολιτικού συστήματος που κατασκεύασε θεωρητικά ο Condorcet. Πίστευε ακράδαντα στη δύναμη της εκπαίδευσης ως μέσου για την επίτευξη του ιδανικού μιας νέας ορθολογικής και δίκαιης κοινωνίας που θα είναι θεμελιωμένη στην ισότητα των πολιτών. Πίστευε ακόμα ότι, πέρα από τις διαφορές σε ό,τι αφορά τα φυσικά χαρακτηριστικά, τα ήθη και έθιμα και την ιστορία, όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι στο επίπεδο της φύσης της πνευματικής και ηθικής υπόστασής τους. Από την ανθρώπινη αυτή φύση απορρέουν ακριβώς τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία υφίστανται πριν και ανεξάρτητα από τη συγκρότηση της κοινωνίας και τα οποία συμποσούνται στην ελευθερία, δηλαδή στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, και στην ισότητα. Η διατήρηση των δικαιωμάτων αυτών είναι ο μοναδικός σκοπός για τον οποίο οι άνθρωποι συγκροτούν πολιτικές κοινότητες. Η λαϊκή κυριαρχία είναι η μόνη μορφή κυριαρχίας που μπορεί να διασφαλίσει τη φυσική ισότητα των ανθρώπων και, συνεπώς, κάθε πολίτης έχει καθήκον –και καλώς νοούμενο συμφέρον- να συμμετέχει στις πολιτικές διαδικασίες, υπό τον όρο ότι διασφαλίζονται τα φυσικά του δικαιώματα, πρωτίστως η ελευθερία και η ισότητα, καθόσον χωρίς αυτή τη διασφάλιση εκλείπει ο ουσιώδης λόγος της συμμετοχής του. Η λαϊκή κυριαρχία είναι λοιπόν δυνατή χάρη στην ισότητα και την ελευθερία, η οποία είναι ασυμβίβαστη με την αμάθεια, συνεπώς η άσκησή της προϋποθέτει την εκπαίδευση του πολίτη ως διαδικασία απόκτησης ορθολογικής γνώσης (Kintzler, 1994).

Ο Condorcet απορρίπτει την άμεση δημοκρατία, την οποία θεωρεί ανεφάρμοστη στις σύγχρονες εδαφικά εκτεταμένες κοινωνίες, και προκρίνει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Το πολιτικό πρόγραμμα του Condorcet προϋποθέτει πολίτες ενημερωμένους ώστε να επιλέγουν και να ελέγχουν τους αντιπροσώπους τους κατά τρόπο που αυτοί να κυβερνούν σύμφωνα με το δημόσιο συμφέρον και τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας. Συνεπώς, βασικός όρος για να λειτουργήσει αποτελεσματικά η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι η διαφώτιση (Lumières) των πολιτών, δηλαδή η πρόσβαση στη γνώση, και η ηθικο-πολιτική τους ανάπτυξη, δηλαδή η απόκτηση (πολιτικών) αρετών. Σε αντίθεση με τον Rousseau, ο οποίος αποσυνδέει τη γνώση από την αρετή, η ηθική ανάπτυξη των πολιτών μπορεί να επιτευχθεί κατά τον Condorcet μέσα από τη γνώση η οποία πρέπει να αποκτηθεί από όλους τους πολίτες, διότι μόνον έτσι μπορεί να θεμελιωθεί και να αποκτήσει ουσιαστικό περιεχόμενο η λαϊκή κυριαρχία (Condorcet, 1791-1792). Η γνώση, η οποία νοείται ως ορθολογική γνώση που προσεγγίζεται μέσω της ανάπτυξης και καλλιέργειας του Λόγου, είναι η μόνη που μπορεί να αποτρέψει τις σχέσεις τυραννίας και εξάρτησης και να οδηγήσει στην αληθινή πολιτική ελευθερία. Χωρίς τη διαφώτιση, οι πολίτες θα είναι θύματα της υποκρισίας των τυράννων που κυβερνούν μέσα από την εξαπάτηση και το δόλο, άρα δεν θα είναι ούτε ελεύθεροι ούτε ίσοι. Η διαφώτιση όμως, για να μην πέσει ο πολίτης θύμα του δόλου και της εξαπάτησης των κυβερνώντων, πρέπει να στηρίζεται στον ορθό Λόγο, δηλαδή σε μια αντικειμενική και καθολική (universelle) γνώση η οποία θα είναι κοινή για όλους τους πολίτες. Δεν θα είναι δηλαδή μια γνώση που θα αναφέρεται στα ιδιαίτερα ηθικά δόγματα ή γνώμες (opinions), αλλά θα είναι μια γνώση επιστημονική και ορθολογική, δηλαδή κοσμική (laïque) και αληθινή σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Διαφωτισμού. Οι επιμέρους αλήθειες, θρησκευτικές ή ιδεολογικές, απορρίπτονται από τον Condorcet διότι είναι αντίθετες στην ελευθερία και την ισότητα. Κάθε γνώμη και κάθε επιμέρους δόγμα οδηγεί σε ηθικές πεποιθήσεις που περιορίζουν την ελευθερία της σκέψης και δημιουργούν ανισότητες εφόσον έρχονται σε αντίθεση με την καθολική και αντικειμενική / ορθολογική γνώση που αποτελεί το θεμέλιο της δημοκρατίας και, κατά συνέπεια, και της δημόσιας εκπαίδευσης. Οδηγούν δηλαδή σε εξαρτήσεις που διαμορφώνουν σχέσεις τυραννίας και συνεπώς ακυρώνουν την ελευθερία, αλλά και την πολιτική ισότητα, διότι οι γνώμες δημιουργούν δογματικούς και φανατικούς πολίτες που επιδιώκουν να επιβληθούν στους άλλους, και, αντίστοιχα, υποχείρια

που υποκύπτουν στην τυραννία των πρώτων, πρωτίστως των κυβερνώντων. Η κοσμικότητα (laïcité) που προκρίνει ο Condorcet δεν περιορίζεται συνεπώς στα θρησκευτικά δόγματα, αλλά έχει ένα ευρύτερο περιεχόμενο: απορρίπτει ακόμα και την κρατική αλήθεια, με το επιχείρημα ότι κανείς, ούτε το κράτος, μπορεί να επιβάλει κάποια πίστη ή δόγμα στους πολίτες (Condorcet, 1791-1792), ενώ υποστηρίζει ότι ακόμα και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη δεν πρέπει να είναι αντιληπτή ως δόγμα ή ως απόλυτη αλήθεια που οι πολίτες οφείλουν να λατρεύουν. Αντίθετα, η –ηθική και πνευματική– ελευθερία και η ισότητα των πολιτών μπορεί να διασφαλιστεί μέσα από την ανεξαρτησία της δημόσιας εκπαίδευσης τόσο από τα θρησκευτικά ή άλλα δόγματα όσο και από την κρατική εξουσία (Condorcet, 1792). Συνέπεια της θέσης αυτής του Condorcet είναι η πεποίθησή του ότι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί πρέπει να είναι όσο το δυνατόν ανεξάρτητοι από την κρατική εξουσία η οποία, ως εκφραστής του ιδιαίτερου (particulier) και ως φορέας γνώμης είναι εχθρός της αλήθειας. Από τη σκοπιά αυτή, η δημόσια εκπαίδευση δεν ταυτίζεται με την κρατική εκπαίδευση, αλλά με μια έννοια του δημόσιου που είναι ισοδύναμη με το καθολικό (universel) πνεύμα, δηλαδή με το κοσμοπολίτικο ιδεώδες, το οποίο όμως αντιφάσκει με την ιδέα του εθνικού κράτους και, συνεπώς, τείνει προς έναν «ορθολογικό αναρχισμό» μέσα από τον οποίο μπορεί να υλοποιηθεί το ορθολογικό σχέδιο του Διαφωτισμού, δηλαδή η καταστροφή των θεσμών καταπίεσης και η πλήρης ανάπτυξη της ατομικής ελευθερίας. Ωστόσο, αν και το κράτος δεν αντιπροσωπεύει στην ουσία έναν θεσμό που να υπηρετεί με συνέπεια την ελευθερία, στο ζήτημα της ισότητας ο Condorcet του αποδίδει έναν σχετικά σημαντικό ρόλο: την παροχή δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης, μέσω της οποίας όμως θα πραγματοποιηθεί όχι μόνο η ελευθερία αλλά και η ισότητα.

3. Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ Η ΙΣΟΤΗΤΑ

Καταρχάς, η εκπαίδευση οφείλει να είναι δημόσια. Η παροχή δημόσιας εκπαίδευσης είναι ένα πρωτίστως ζήτημα δικαιοσύνης διότι έτσι θα καταστεί δυνατή η πραγματική ισότητα όπως υπαγορεύεται από τον νόμο και τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (Condorcet, 1792). Η εκπαίδευση οφείλει να είναι δημόσια πρώτον σε ότι αφορά τη φύση και το περιεχόμενό της, και, δεύτερον, σε ότι αφορά την καθολικότητά της, πράγμα που προϋποθέτει τον δωρεάν χαρακτήρα της. Και στις δυο περιπτώσεις ο στόχος είναι να διαμορφωθούν οι όροι για την ελευθερία και την ισότητα, καθόσον οι δυο αυτές έννοιες είναι αλληλένδετες.

Η εκπαίδευση οφείλει πάνω απ' όλα να είναι απελευθερωτική. Οφείλει δηλαδή να καθιστά το άτομο ικανό να υπερασπίζεται την ελευθερία του, την αυτονομία του από κάθε μορφή εξουσίας –«δεσποτισμού»– που επιχειρεί να τον ποδηγητήσει. Από αυτή τη σκοπιά ο Condorcet υπήρξε βαθιά φιλελεύθερος. Ωστόσο, ο Condorcet υπήρξε ταυτόχρονα ασυμβίβαστος υπερασπιστής της ισότητας και πολέμιος των κοινωνικών ανισοτήτων. Στην πραγματικότητα δεν αντιλαμβάνονταν την ελευθερία και την ισότητα ως δύο αντίθετες, αλλά μάλλον ως δύο βαθιά αλληλένδετες και συμπληρωματικές έννοιες. Χωρίς την ισότητα δεν υπάρχει ελευθερία (εδώ ταυτίζεται με τον Rousseau), ενώ αποδοκιμάζει την πλήρη ισότητα ως μια χιμαιρική ιδέα. Όλο το παιδαγωγικό του πρόγραμμα αποσκοπεί λοιπόν στη χειραφέτηση του ατόμου. Πώς θα πραγματοποιηθεί αυτή η χειραφέτηση;

Καταρχάς με την ανάπτυξη των ηθικών και διανοητικών δεξιοτήτων ώστε να προσφέρει σε κάθε άτομο τη δυνατότητα να είναι ανεξάρτητο (indépendant), δηλαδή «να ασκεί ελεύθερα και χωρίς παρέμβαση τρίτων τα δικαιώματα που του παρέχει ο νόμος». Για παράδειγμα αυτός που δεν γνωρίζει γραφή ή αγνοεί τη νομοθεσία είναι εξαρτημένος από εκείνον που τα γνωρίζει. Η ανεξαρτησία επιτρέπει συνεπώς στον καθένα να κάνει τις καλύτερες επιλογές για τον εαυτό του σε όλους τους τομείς της κοινωνικής του ζωής μέσα από τις οποίες θα διαμορφώσει τους όρους της ευτυχίας του. Η ανεξαρτησία έχει όμως ευρύτερη σημασία. Περιλαμβάνει ακόμα τις ατομικές ελευθερίες, όπως την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και εν γένει των επιλογών που θεωρούνται οι πλέον πρόσφορες από το άτομο για την ευτυχία του. Αυτό σημαίνει ότι η εκπαίδευση δεν πρέπει να παρεμβαίνει στο (ηθικό, φιλοσοφικό, θρησκευτικό) περιεχόμενο της διαπαιδαγώγησης του παιδιού –για το

οποίο υπεύθυνοι είναι οι γονείς ή οι κηδεμόνες του-, αλλά να περιορίζεται στο να του προσφέρει τη γνώση που θεωρείται βέβαιη (les vérités certaines), η οποία θα αποτελεί τη δημόσια γνώση που θα είναι κοινή για όλα τα παιδιά. Ωστόσο, η βέβαιη γνώση αφορά ένα μικρό τμήμα της γνώσης (τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες), ενώ δεν μπορεί να συμπεριλάβει τις ηθικές και πολιτικές επιστήμες γιατί αυτές εμπεριέχουν την υποκειμενική γνώση (η οποία δεν μπορεί να μεταδοθεί με αντικειμενικό τρόπο στα παιδιά, άρα δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της εκπαίδευσης).

Το δίλημμα που τίθεται λοιπόν εδώ για τη δημόσια εκπαίδευση είναι το εξής: είτε θα σεβαστεί τον υποκειμενικό χαρακτήρα της γνώσης, οπότε θα περιοριστεί στη μετάδοση ενός περιορισμένου corpus οικουμενικής γνώσης και ως εκ τούτου θα φτωχύνει, είτε θα μεταδώσει όλες τις μορφές γνώσης, ακόμα και αυτή που δεν θεωρείται βέβαιη, οπότε διακινδυνεύει να μη σεβαστεί την ελευθερία της γνώσης και κατά συνέπεια δεν θα είναι πλέον φιλελεύθερη. Το δίλημμα αυτό φαίνεται κατ' αρχήν δισεπίλυτο. Όμως, αν και δεν επιδέχεται θεωρητική λύση, είναι πρόσφορο σε πρακτική αντιμετώπιση.

Ο Condorcet επισημαίνει ότι καμιά διδασκαλία δεν είναι δυνατόν να είναι ιδεολογικά ουδέτερη. Όμως, η ελευθερία σκέψης του παιδιού θα διασφαλιστεί εάν ο δάσκαλος αντί να επιβάλει τις απόψεις του ή τις απόψεις άλλων, τις παρουσιάζει ρητά έτσι όπως πραγματικά είναι, δηλαδή ως απόψεις συγκεκριμένων προσώπων ή θεσμών (π.χ. του κράτους). Η διδασκαλία θα διατηρήσει τον φιλελεύθερο χαρακτήρα της εφόσον ο δάσκαλος δεν αναλαμβάνει τη διδασκαλία ορισμένων απόψεων (δογμάτων, credo) αποκλείοντας τη διδασκαλία άλλων. Με αυτόν τον τρόπο, ο Condorcet υποσκάπτει τη θέση των οπαδών μιας κρατικής ιδεολογίας που θα διδάσκονταν στα παιδιά. Υποστηρίζει ότι το κράτος δεν μπορεί να επιβάλει φιλοσοφικά, ηθικά ή πολιτικά δόγματα στους πολίτες, επειδή ακριβώς τα δόγματα αυτά καθορίζουν την ευτυχία του καθένα και επειδή κανένας δεν μπορεί να γίνει κριτής της ευτυχίας του κάθε πολίτη. Για τον λόγο αυτό, ο Condorcet κάνει διάκριση ανάμεσα στην –δημόσια- εκπαίδευση (Instruction Publique), σκοπός της οποίας είναι η προώθηση του Λόγου (Raison) και των Φώτων (Lumières) και τη διαπαιδαγώγηση (Education), σκοπός της οποίας είναι η εκμάθηση των ηθών, οπότε εμπίπτει στην κατηγορία των γνωμών. Η πρώτη αποσκοπεί αποκλειστικά στη διανοητική ανάπτυξη του παιδιού, και ως τέτοια έχει έναν οικουμενικό χαρακτήρα, η δεύτερη σε επιμέρους δόγματα, άρα είναι επιμεριστική και οδηγεί στην εξάρτηση. Ο Condorcet πιστεύει ότι η εκπαίδευση δεν πρέπει να αποσκοπεί κατά προτεραιότητα στη διατήρηση της δημόσιας τάξης και της κοινωνικής ειρήνης, αλλά στη διανοητική και ηθική ανάπτυξη του παιδιού, στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του οι οποίες θα του επιτρέψουν να επιλέξει ελεύθερα τον δρόμο για την ευτυχία. Υπ' αυτή την έννοια, η ανεξάρτητη και ελεύθερη εκπαίδευση αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ένα δικαίωμα του ανθρώπινου είδους.

Ωστόσο, αυτή η θέση του Condorcet δεν σημαίνει ότι αποδίδει στο κράτος τον ρόλο του θεατή στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Το κράτος υποχρεούται να παράσχει στα παιδιά κάθε βοήθεια ώστε να έχουν δυνατότητα πρόσβασης σε όλη τη γνώση και τη σκέψη της ανθρωπότητας και να κάνουν την επιλογή τους (σε αυτό επέμεινε ειδικά για την Ανώτατη Εκπαίδευση, η οποία, σε αντίθεση με την πρωτοβάθμια που τελεί υπό την επίβλεψη του κράτους, πρέπει να παραμείνει εντελώς ανεξάρτητη από αυτό (Condorcet, 1792). Και ο ρόλος του κράτους τελειώνει εδώ. Δεν δικαιούται να υποδείξει ή να επιβάλει το ορθό και το λάθος, διότι στην περίπτωση αυτή θα παραβίαζε την ελευθερία της συνείδησης.

Εντούτοις δεν αρκεί το κράτος να σέβεται τα φυσικά δικαιώματα των πολιτών, αλλά οφείλει να εξασφαλίζει με θετικό τρόπο για τον κάθε πολίτη την απόλαυσή τους καταργώντας τις ανισότητες. Εννοείται ότι πρόκειται εδώ για την κατάργηση όχι των φυσικών ανισοτήτων, αλλά των ανισοτήτων που προέκυψαν από την ίδρυση της κοινωνίας. Αυτές οι πραγματικές μορφές ανισότητας πρέπει να μειώνονται προοδευτικά και να αποτελούν διαρκές μέλημα του κράτους, χωρίς όμως να μπορούν να εξαφανιστούν εντελώς, διότι κάτι τέτοιο θα ήταν και αδύνατο και επικίνδυνο για τις ελευθερίες (Condorcet, 1793). Οι ανισότητες αυτές είναι κατά τον Condorcet τριών ειδών: 1^ο οι ανισότητες πλούτου, 2^ο οι ανισότητες που προκύπτουν από την άσκηση ενός επαγγέλματος και την ικανότητα κάποιου να εργαστεί και 3^ο οι εκπαιδευτικές ανισότητες. Πώς πρέπει να αντιμετωπιστούν οι ανισότητες αυτές;

Η πρώτη μπορεί να μειωθεί μέσα από την παρέμβαση του κράτους, το οποίο καλείται να νομοθετήσει κατά τρόπο που να μην ευνοείται η συγκέντρωση του πλούτου. Η δεύτερη μπορεί να μετριαστεί μέσα από μέτρα πρόνοιας υπέρ των ηλικιωμένων, των χήρων και των παιδιών. Τέλος, οι ανισότητες ως προς την εκπαίδευση πρέπει να αντιμετωπιστούν μέσα από ένα δημόσιο σχολείο, ανοιχτό σε όλους ανεξαιρέτα, το οποίο επιπλέον θα αποσκοπεί στην τελειοποίηση του ανθρώπινου είδους.

Η εκπαίδευση δεν έχει ως μοναδικό στόχο την ηθικο-πνευματική ανεξαρτησία του παιδιού, αλλά και τη μείωση των ανισοτήτων, κυρίως το να καταστήσει πραγματική την ισότητα των δικαιωμάτων. «Η φύση δημιουργεί εντός της κοινωνίας την ανισότητα ως προς τον πλούτο και ως προς την εκπαίδευση, και, διευρύνοντας σε όλους την εκπαίδευση αποδυναμώνονται οι συνέπειες και των δύο αυτών μορφών ανισότητας» (Condorcet, 1792). Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούν να καταργηθούν οι φυσικές ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων, όπως λόγου χάρη το ταλέντο και οι πνευματικές ικανότητες. Ο Condorcet υποστηρίζει ότι οι φυσικές ανισότητες ενισχύονται ακόμα περισσότερο στην κοινωνία, δεδομένου ότι οι πλέον προικισμένοι επωφελούνται καλύτερα από τις ευκαιρίες που τους προσφέρουν οι κοινωνικές συνθήκες. Έτσι, η φυσική ισότητα μεταξύ των ανθρώπων καταστρέφεται εξαιτίας του γεγονότος ότι οι λιγότερο προικισμένοι γίνονται περισσότερο εξαρτημένοι. Αυτήν ακριβώς τη φυσική ισότητα οφείλει να φέρει στην επιφάνεια η εκπαίδευση. Πώς ορίζει ο Condorcet τη φυσική ισότητα; Την ορίζει ως ταυτόσημη με την ικανότητα να είναι κανείς ανεξάρτητος, οπότε θα μπορεί στην καθημερινή ζωή του να ασκεί ανεμπόδιστα και κατά την κρίση του τα φυσικά δικαιώματά του, την οποία ικανότητα αποκτά μέσω της εκπαίδευσης: εφόσον όλοι οι πολίτες αποκτήσουν πρόσβαση στη στοιχειώδη εκπαίδευση, τότε θα είναι ταυτόχρονα όλοι ικανοί να είναι ανεξάρτητοι και συνεπώς ίσοι μεταξύ τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα υπάρχουν και εκείνοι οι οποίοι, διαθέτοντας φυσικό ταλέντο σε ορισμένους τομείς (π.χ. στα μαθηματικά), θα έχουν περισσότερες γνώσεις από τους πολλούς. Αλλά αυτό δεν εμποδίζει σε τίποτε την ίση άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων των πολλών, διότι το φυσικό ταλέντο ορισμένων ανθρώπων δεν αποτελεί πηγή υποταγής και τυραννίας για τους πολλούς αλλά πλούτο για το σύνολο της κοινωνίας (Frelat-Khan, Khan, 1990).

Ωστόσο, η ένταξη των ανθρώπων σε κοινωνίες δεν ενισχύει μόνο τις φυσικές ανισότητες, αλλά και εκείνες που σχετίζονται με τα επαγγέλματα: κάθε επάγγελμα δημιουργεί άνισα εισοδήματα για τα οποία υπεύθυνη είναι η ανισότητα στην κατάρτιση όσων τα ασκούν και η οποία μπορεί να οδηγήσει σε σχέσεις εξάρτησης. Γι' αυτόν τον λόγο πρέπει να δημιουργηθούν θεσμοί που να παρέχουν επαγγελματική κατάρτιση σε όσους το επιθυμούν ώστε να μειωθεί αυτή η μορφή ανισότητας.

Τέλος, υπάρχει μια άλλη μορφή ανισότητας η οποία προέρχεται από τη φύση, και, σε συνδυασμό με τον πλούτο ή τη φτώχεια μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί. Ένα παιδί, είτε είναι αρσενικό είτε θηλυκό, του οποίου η οικογένεια είναι πλούσια θα έχει πιο πολλές δυνατότητες από ένα φτωχό παιδί να αναπτύξει τις ικανότητες που του έχει προσφέρει η φύση. Το κράτος οφείλει λοιπόν να προσφέρει δωρεάν στα παιδιά αυτά ό,τι ακριβώς προσφέρει μια πλούσια οικογένεια στα παιδιά της, μέσα από τη δημιουργία εκπαιδευτικών θεσμών οι οποίοι θα ανταποκρίνονται στο επίπεδο του ταλέντου τους. Έτσι, ο κάθε νέος θα μπορεί να σπουδάζει σε ένα επίπεδο ανάλογο με το ταλέντο του κατά τρόπο που οι πιο ταλαντούχοι θα σπουδάζουν σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε Ανώτατη Εκπαίδευση.

Έτσι, ο Condorcet, στο όνομα της ισότητας, υποστηρίζει τη δημιουργία μιας Ανώτατης Εκπαίδευσης προορισμένης για μια μικρή ελίτ ταλαντούχων. Αυτό δικαιολογείται από τον Condorcet διότι έτσι θα επιτευχθεί η τελειοποίηση του ανθρώπινου πνεύματος, άρα θα επωφεληθεί μελλοντικά ολόκληρη η ανθρωπότητα (θεωρία της προόδου). Ο ελιτισμός δεν είναι κατά τον Condorcet αντίθετος στην ισότητα και τη δημοκρατία, διότι οι πνευματικές ελίτ θα συμβάλλουν στην γενική πρόοδο της κοινωνίας από την οποία θα επωφεληθούν όλοι: η ανισότητα ως προς το ταλέντο θα είναι στην υπηρεσία της δημοκρατίας και σε τελική ανάλυση της ισότητας. Πέραν τούτου, ορμώμενος από τα αξιώματα του φυσικού δικαίου, πιστεύει ότι η φυσική ισότητα είναι απολύτως συμβατή με την άνιση αξία του ταλέντου του καθενός, η οποία, ως φυσική, δεν μπορεί να καταργηθεί με κανένα τρόπο. Οι άνθρωποι κατά τον Condorcet είναι ίσοι όχι σε ό,τι αφορά τις ικανότητες ή τις ανάγκες τους αλλά σε ό,τι

αφορά τον χαρακτήρα τους ως ηθικές οντότητες, ως πρόσωπα, δηλαδή ως όντα που διαθέτουν μια αυτόνομη βούληση. Η ισότητα απορρέει συνεπώς από την πραγματοποίηση της αυτόνομης βούλησης από όλα τα ηθικά πρόσωπα. Η πραγματοποίηση της αυτόνομης βούλησης είναι πρωτίστως ο σκοπός της βασικής εκπαίδευσης: να διαμορφώσει την ηθική οντότητα όλων των ανθρώπων και να διαφωτίσει τη λογική τους ώστε να καταστούν όλοι εξίσου ικανοί όχι μόνο για την ανεξαρτησία αλλά και για την ελευθερία και πρωτίστως για την ευτυχία τους.

4. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τα βασικά σημεία της σκέψης του για την οργάνωση της εκπαίδευσης περιέχονται στο Σχέδιο Δημόσιας Εκπαίδευσης (Condorcet, 1792), το οποίο πρότεινε ένα τεράστιο εκπαιδευτικό οικοδόμημα σε σχήμα πυραμίδας που είχε σαν βάση μια πρωτοβάθμια εκπαίδευση κοινή σε όλους και σαν κορυφή το Εθνικό Ινστιτούτο, που θα συγκέντρωνε την ελίτ των τεχνών και των επιστημών. Εμπνεόμενο από την αρχή της ισότητας, το Σχέδιο έθετε ως κύριο στόχο τη μετάδοση κατά το δυνατόν ευρέων εγκυκλοπαιδικών γνώσεων σε όλα τα παιδιά, αρσενικά και θηλυκά, χωρίς εξαίρεση, περιορίζοντας όμως ταυτόχρονα τον έλεγχο του κράτους στα ζητήματα της εκπαίδευσης. Εξαίρεση σε αυτόν τον περιορισμό ήταν η οικονομική ενεργοποίηση του κράτους ώστε να δοθεί η δυνατότητα ακόμα και στα πιο φτωχά παιδιά να έχουν πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση, μέσα από ένα σύστημα ποικίλων υποτροφιών και ενισχύσεων.

Ο Condorcet έθεσε καταρχάς το ερώτημα ποιος οφείλει να αναλάβει την οργάνωση της εκπαίδευσης, το κράτος ή τα άτομα; Υποστηρίζει ότι το κράτος οφείλει να δημιουργήσει τα δικά του ιδρύματα, αλλά δεν μπορεί όμως να εμποδίσει τη δημιουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από ενώσεις ιδιωτών τα οποία θα διαθέτουν πλήρη αυτονομία και ελευθερία και δεν θα υφίστανται κανένα έλεγχο από το κράτος. Οι ενώσεις αυτές δεν μπορούν να δημιουργήσουν σχολεία παρά μόνο εκεί όπου θα υπάρξει πελατεία γι' αυτά, δηλαδή στις πλούσιες περιοχές. Ως εκ τούτου, το κράτος θα επιφορτιστεί με την εκπαίδευση των φτωχών λαϊκών στρωμάτων, δηλαδή της μεγάλης πλειονότητας του λαού. Η συνύπαρξη της ιδιωτικής με τη δημόσια εκπαίδευση θα οδηγήσει σε έναν ευεργετικό ανταγωνισμό για όλη την εκπαίδευση.

Ο Condorcet υποστήριξε επίσης τη δωρεάν εκπαίδευση που θα παρέχεται από το κράτος για όλους, πλούσιους και φτωχούς, και για όλες τις βαθμίδες. Ήταν μάλιστα ο μόνος που πρότεινε στο νομοθετικό σώμα τη δωρεάν εκπαίδευση για το σύνολο των βαθμίδων, διότι σε αντίθετη περίπτωση η δημόσια δύναμη δεν θα υπηρετούσε την αρχή της ισότητας. Προτείνει να δικαιούνται και οι πλούσιοι τη δωρεάν εκπαίδευση με σκοπό να συγχρωτίζονται με τους φτωχούς ώστε να δίνεται η δυνατότητα στις τάξεις να επικοινωνούν μεταξύ τους αλλά και για να διαχέεται η γνώση σε ολόκληρη την κοινωνία. Το επιχείρημα που προβάλλει για τη δωρεάν δημόσια εκπαίδευση είναι καταρχάς πρακτικό: να αποτρέψει τους δασκάλους από το να αναζητούν την αύξηση του αριθμού των μαθητών –πράγμα που συμβαίνει στην ιδιωτική εκπαίδευση- για να αυξήσουν το εισόδημά τους. Υποστηρίζει όμως ταυτόχρονα ότι η δωρεάν εκπαίδευση θα ενισχύσει την πραγματική ισότητα μεταξύ των κοινωνικών τάξεων χάρη στην ανάπτυξη του ταλέντου των φτωχών παιδιών. Επιπλέον, για να υπάρξει μέριμνα για τα φτωχά παιδιά που είναι αναγκασμένα να εργαστούν –άρα να μην πάνε στο σχολείο, οπότε η δωρεάν εκπαίδευση δεν θα είχε κανένα νόημα γι' αυτά- προτείνει ένα σύστημα υποτροφιών για τα πιο ταλαντούχα από αυτά (τα ονομάζει *élèves de la patrie*, μαθητές της πατρίδας).

Ένα άλλο ζήτημα που αφορά τα μέσα για την επίτευξη των σκοπών της δημόσιας εκπαίδευσης είναι αυτό της επιλογής των δασκάλων. Οι δάσκαλοι, λέει ο Condorcet, πρέπει να είναι πραγματικά ανεξάρτητοι για να ασκήσουν το λειτούργημά τους, δεν πρέπει δηλαδή ούτε να έχουν κορπορατίστικες προκαταλήψεις ούτε να συνδέονται με ιδιαίτερα συμφέροντα χωρίς καμιά εξαίρεση, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν την Εκκλησία (ο Condorcet απέρριπτε μετά βδελυγμίας την ιδέα να διδάξουν οι ιερείς στα δημόσια σχολεία). Διότι αν συνδέονται με κάποια συμφέροντα θα επιδιώξουν πιθανότατα να υπηρετήσουν τα

συμφέροντα αυτά και την ενίσχυση της εξουσίας τους και όχι τους σκοπούς της δημόσιας εκπαίδευσης. Συνεπώς, ούτε και οι επιλεγόμενοι δάσκαλοι πρέπει να εντάσσονται σε ομάδες οργανωμένων συμφερόντων γιατί έτσι θα υπάρξει κίνδυνος να παραβλέψουν τα συμφέροντα της εκπαίδευσης και των μαθητών και να προωθήσουν εκείνα των ομάδων στις οποίες οργανώνονται (Condorcet, 1792).

Ποιος όμως θα επιλέξει και με ποια κριτήρια τους δασκάλους; Ο Condorcet αποκλείει από αυτή την ευθύνη κάθε είδους κοινωνική εξουσία, συμπεριλαμβανομένου του κράτους, γιατί πιστεύει ότι όποια κι αν είναι η κοινωνική ομάδα που θα έχει την εξουσία της επιλογής των δασκάλων θα επιλέξει με τα δικά της κριτήρια και όχι με αυτά της ελευθερίας και της ισότητας. Ως γνήσιος φιλελεύθερος απορρίπτει όχι μόνο τον κορπορατισμό των δασκάλων, αλλά και την εμπλοκή της κρατικής εξουσίας στο ζήτημα αυτό, αλλά δέχεται τον εποπτικό ρόλο της Βουλής των Αντιπροσώπων την οποία θεωρεί πιο αντικειμενική, πιο δημοκρατική και λιγότερο διεφθαρμένη από την εκτελεστική εξουσία. Προτείνει ταυτόχρονα τη δημιουργία τοπικών Ενώσεων Σοφών που θα καταγράφουν σε έναν κατάλογο όσους θεωρούν ικανούς να αντεπεξέλθουν στο έργο του δασκάλου και οι οικογενειάρχες θα επιλέγουν πλειοψηφικά από αυτό τον κατάλογο τους καλύτερους. Επειδή όμως με τον τρόπο αυτό έδινε μεγάλη εξουσία απόφασης στις οικογένειες, ένα χρόνο αργότερα άλλαξε τις προτάσεις του προτείνοντας για το θέμα αυτό τη δημιουργία μιας Εθνικής Ένωσης των Επιστημών και των Τεχνών η οποία θα επέλεγε το προσωπικό της ανώτερης βαθμίδας, το οποίο με τη σειρά του θα επέλεγε το προσωπικό της μεσαίας βαθμίδας, και το οποίο, τέλος, θα επέλεγε το προσωπικό της κατώτερης. Σε ότι αφορά την οικογένεια, δέχτηκε οι πατέρες να έχουν λόγο για την επιλογή μόνο των δασκάλων της πρώτης βαθμίδας (επειδή στη βαθμίδα αυτή διαμορφώνεται η ηθική υπόσταση του παιδιού, άρα η οικογένεια πρέπει να έχει λόγο για την ηθική του καλλιέργεια). Όταν όμως προκηρύχθηκε η République το 1793, ο Condorcet δέχτηκε ότι η δημοκρατική εξουσία που απορρέει από τη βούληση του λαού πρέπει να επιλέγει τους δασκάλους, αλλά μόνο στην κατώτερη βαθμίδα, πράγμα που εξηγείται από το γεγονός ότι είχε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην Ένωση των Επιστημών την οποία θεωρούσε περισσότερο ανιδιοτελή και λιγότερο επιρρεπή στη διαφθορά από τους κρατικούς θεσμούς.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη σκέψη του Condorcet, η δημόσια εκπαίδευση έχει σαν βασικό της στόχο την πραγμάτωση της πραγματικής ισότητας και κατ' επέκταση την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Ταυτόχρονα, όμως, ο Condorcet πιστεύει ότι η ισότητα θα προέλθει από την ίση απόλαυση των δικαιωμάτων την οποία θα καταστήσει δυνατή η εκπαίδευση. Η ισότητα είναι δηλαδή προπαντός μια ισότητα ως προς την εκπαίδευση την οποία θα εξασφαλίσει το κράτος, αλλά όχι απολύτως και σε όλες τις βαθμίδες και για όλους. Η εκπαίδευση είναι κατ' αρχήν ένα τυπικό δικαίωμα που θα οδηγήσει, κατά τον Condorcet, σε μια ουσιαστική απόλαυση των δικαιωμάτων και σε μια ορισμένη κοινωνική ισότητα. Δεν αποτελεί δηλαδή ένα «κοινωνικό» δικαίωμα με την έννοια που απέκτησε ο όρος στη σοσιαλιστική παράδοση και συνδέθηκε με την παροχή από το κράτος των υλικών προϋποθέσεων για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση ως μέσο για τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων. Ο Condorcet δεν προτείνει ουσιαστικά μια «κοινωνική δημοκρατία» με ένα κράτος πρόνοιας που θα αποβλέπει στην αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου, στο οποίο η δημόσια και δωρεάν εκπαίδευση θα συνιστά βασικό θεσμό. Δίνει έμφαση πρωτίστως στην εκπαίδευση ως τυπικό δικαίωμα πιστεύοντας ότι εμπεριέχει τη δυνατότητα να μεταφραστεί σε ουσιαστικό, δηλαδή σε κοινωνικό δικαίωμα και στην ίση απόλαυση όλων των δικαιωμάτων. Στην πραγματικότητα, όμως η έμφαση αυτή αφήνει την πόρτα ανοιχτή σε τεράστιες κοινωνικές ανισότητες τις οποίες δεν μπορεί να μειώσει η εκπαίδευση από μόνη της.

Ωστόσο, στη σκέψη του υπάρχουν τα στοιχεία εκείνα που ενέχουν την εμπλοκή του κράτους σε μια προνοιακή πολιτική, κυρίως μέσα από την παροχή δωρεάν εκπαίδευσης σε όλους, αν και είναι σαφές ότι διστάζει να εκχωρήσει μεγαλύτερο χώρο στην ισότητα φοβούμενος τις αρνητικές συνέπειες που ενδεχομένως θα έχει για την ελευθερία. Η πίστη του

όμως ότι η εκπαίδευση, προσφέροντας στο άτομο έστω ένα ελάχιστο γνώσεων και ικανοτήτων, μπορεί να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες, δεν βρίσκεται μακριά από την πεποίθηση των σύγχρονων φιλελεύθερων «εξισωτιστών», αλλά και των σοσιαλδημοκρατών, ότι οι ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση μπορούν να βελτιώσουν την κοινωνική θέση των ατόμων και, συνεπώς, υπ' αυτή την έννοια κινούνται σε μια λογική κοινωνικής δικαιοσύνης. Δεν βρίσκεται επίσης μακριά από τα πρόσφατα πορίσματα της Unicef σύμφωνα με τα οποία η εκπαίδευση συνιστά όρο για την άσκηση όλων των άλλων δικαιωμάτων, πρωτίστως για την αντιμετώπιση της φτώχειας (Daudet &, Singh, 2001).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Brighouse H. (2002), *Egalitarian liberalism and justice in education*, *The political Quarterly*, 73, 2, pp. 181-190.
- Condorcet (1791-1792) *Cinq Mémoires sur l'instruction publique*. (Paris: Mille et une Nuits, 2002).
- Condorcet (1792), Rapport et projet de décret sur l' organization générale de l' instruction publique, in B. Baczko (Ed.) *Une éducation pour la démocratie*. (Paris, Garnier, 1982).
- Condorcet (1793) *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain*. (Paris: G.F. Flammarion, 1988)
- Daudet, Y. & Singh, K. (2001) *The Right to Education: An Analysis of UNESCO's Standard-setting Instruments*. (Paris: UNESCO).
- Frelat-Khan B., Khan P. (1990) Condorcet et l'école républicaine, in P. Kahn, A. Ouzoulias, P. Thierry (Ed.) *L'Education, approches philosophiques*. (Paris, PUF, pp. 297-335).
- Gayraud J. (2002), La Citoyennne Raison, in *Premier Mémoire* (Paris: Mille et une Nuits, pp. 63-67).
- Kintzler C. (1994), Condorcet, l' instruction publique et la cité, in présentation à Condorcet des *Cinq Mémoires sur l'instruction publique*. (Paris: G.F.-Flammarion).
- Regaldo M. (1987), La Révolution modérée, in P. Dry (Ed.) *Nouvelle histoire des idées politiques*, (Paris: Hachette, pp. 113-124).